

ŠTĚPENÍ SRBOCHORVATŠTINY (pracovní verze)

Pavel KREJČÍ

I. CHORVATŠTINA

Politické rozvolnění druhé poloviny 60. let, ale také nespokojenost významné části chorvatské odborné a kulturní veřejnosti s postavením chorvatského jazyka ve federativní, avšak komunisty a Titem centrálně řízené Jugoslávii vyústily v **Deklaraci o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka** (*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, březen 1967).¹ Ta vyšla v deníku Telegram a jejím hlavním cílem bylo dosažení úpravy Ústavy SFRJ v tom smyslu, aby bylo jednoznačně patrné, že v Jugoslávii jsou čtyři konstitutivní jazyky: srbský, chorvatský, slovinský a makedonský. Deklaraci podepsalo mnoho chorvatských kulturních i vědeckých institucí (univerzitní pracoviště, Matice chorvatská, sdružení spisovatelů, aj.) a reakce na ni ze strany ústředního vedení i chorvatských unitaristicky zaměřených komunistů byla přirozeně odmítavá. Dá se říci, že deklarace byla jedním z impulsů propuknutí tzv. chorvatského jara (1971), které znamenalo vyvrcholení vzepětí chorvatského národního uvědomění proti jeho stigmatizaci a vnucované jugoslávské jednotě na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, za níž Chorvaté často viděli srbskou asimilační politiku. Vedoucí političtí činitelé SFRJ opět ostře zakročili – koncem roku 1971 bylo na zasedání ÚV SKJ rozhodnuto o výměně vedení Chorvatské socialistické republiky a o zákazu Matice chorvatské. Zlikvidován byl náklad příručky **Stjepana Babiće, Božidara Finky a Milana Mogueše** *Hrvatski pravopis* (1971, vyšel ve fototypním vydání v Londýně, v SFRJ byl zakázán; viz dále). Přes tuto politickou šikanu byl však již proces rozkladu centrálně preferované jednoty srbochorvatštiny zahájen. Teoretickou oporu pro něj připravil **Dalibor Brozović** (1927 – 2009; viz mj. souhrn *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*, 2008, nebo *Standardni jezik*, 1970). Důležitým kulturně-politickým podnětem pro to bylo zpětvzetí podpisu pod

¹ Jedním z důvodů jejího sepsání bylo mj. vydání kontroverzního výkladového slovníku srbštiny/srbochorvatštiny **Miloše Moskovljeviće** (*Rečnik savremenog srpskohrvatskog jezika s jezičkim savetnikom*, 1966, později vyd. jako *Rečnik savremenog srpskog jezika s jezičkim savetnikom*, 1990, 2000), jehož první náklad byl prakticky celý zničen, neboť byl napaden jak srbskými komunisty (kontroverzní výklady hesel *partizan* a *četnik*), tak i Chorvaty (neobsahoval hesla *Hrvat*, *hrvatski*).

Novosadskou dohodou ze strany Matice chorvatské, Chorvatské filologické společnosti, Jazykovědného ústavu JAZU a Společnosti spisovatelů Chorvatska, k němuž došlo ještě v roce 1971. V dodatku (Amandman V) k republikové ústavě z roku 1972 a potom i v nové Ústavě Chorvatské socialistické republiky z roku 1974 se již uvádí toto: „U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrovata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski“ (čl. 138).² Čl. 293 navíc dodává, že „Autentični tekstovi saveznih zakona i drugih saveznih propisa i općih akata donose se i objavljuju u službenom listu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije na hrvatskom književnom jeziku, latinicom.“ Rozpadem Jugoslávie a vyhlášením chorvatské samostatnosti (1991) další existence srbochorvatštiny jako výrazu národní a jazykové jednoty Srbů a Chorvatů definitivně ztratila smysl.

Nová Ústava Chorvatské republiky už v roce 1990 definovala v čl. 12 úřední jazyk jako chorvatský, s oficiálním písmem latinkou: „U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo. U pojedinim lokalnim jedinicama uz hrvatski jezik i latinično pismo u službenju se uporabu može uvesti i drugi jezik te ćirilčno ili koje drugo pismo pod uvjetima propisanima zakonom.“ To bylo potvrzeno i v novelizované ústavě z dubna 2001. Došlo k vydávání dříve zakázaných jazykových příruček (*Hrvatski pravopis* z r. 1971, tzv. londonac, 1996) a k tvorbě nových nebo inovovaných (kolektivní *Hrvatska gramatika*, 1995, navazující na *Gramatiku hrvatskoga književnog jezika*, 1990, resp. *Priručnu gramatiku hrvatskoga književnog jezika*, 1979, *Praktična hrvatska gramatika Dragutina Raguže*, 1997, *Rječnik hrvatskoga jezika Vladimira Aniče*, 1991, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika Vladimira Brodnjaka*, 1991, kolektivní *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, 1991, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika Milana Moguše*, 1993, 3. rozšř. 2009, aj.).

Těž během éry **Franja Tuđmana** (1922 – 1999, v čele Chorvatska od 1990 až do své smrti) docházelo k politizaci jazykových otázek – aby bylo dosaženo co největšího vzdálení od srbštiny, sahalí někteří horliví nacionalisticky zaměření lingvisté (i „lingvisté“) především v lexikálním plánu k nesmyslným a chorvatštinu v konečném efektu poškozujícím krokům, jako například násilnému zavádění archaismů nebo necitlivému a bezbřehému vytváření neologismů, které měly nahradit „srbismy“, za něž byly mnohdy považovány i výrazy internacionálního (latinsko-řeckého) původu.

² Ústava SFRJ z února 1974 otázku jazyka formuluje jen obecně, když v čl. 246 říká: „Равноправни су језици народа и народности и њихова писма на територији Југославије. У Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији су у службеној употреби језици народа, а језици народности – у складу са овим уставом и савезним законом.“ Jedná se tedy jen o rozšířenou, ale nijak podstatně nezměněnou formulaci z roku 1963.

Toto výrazné puristické snažení se poněkud zmírnilo po smrti prezidenta Tuđmana, ale především na úrovni odborné debaty se stále odehrává spor zastánců větší kontroly nad jazykem (tzv. preskriptivistů až puristů, např. Stjepan Babić) s propagátory větší volnosti jazyka (tzv. deskriptivistů, v krajních případech zastávajících tezi o pluricentrickém charakteru srbochorvatštiny, a uznávajících tedy existenci většího počtu postsrbochorvatských standardních jazyků pouze jako národních či politických variant jednoho společného standardního jazyka srbochorvatského, sem patří především Snježana Kordićová).³ Spory mezi chorvatskými lingvisty se odrážejí mj. v konkurenci několika existujících pravopisných příruček. Chorvatští jazykovědci se rovněž snaží odpovědět na otázky, proč bylo období chorvatsko-srbské jazykové konvergence a divergence v posledních přibližně 200 letech takové, jaké bylo, a co to pro Chorvaty a jejich jazyk znamená dnes.

³ Ve 20. století lze hovořit o třech vrcholech **chorvatského jazykového purismu**: 1. období druhé světové války a Nezávislého státu Chorvatsko (cca 1940 – 1945), 2. období po Deklaraci vrcholící tzv. chorvatským jarem (cca 1967 – 1971) a 3. období po vyhlášení samostatnosti Chorvatské republiky až do smrti Franja Tuđmana (cca 1991 – 2000).

II. SRBŠTINA

Srbské straně trvalo přijetí atomizace srbochorvatského jazykového prostoru o něco déle. Je to pochopitelné, neboť se srbochorvatštinou se Srbové ztotožnili mnohem více než Chorvaté. Podoba srbochorvatštiny byla totiž velmi často výrazně srbská – viz např. české učebnice srbochorvatštiny (*Srbocharvátština pro jazykové školy I. a II., Srbocharvátština pro samouky, Srbocharvátšská konverzace*), které byly v podstatě učebnicemi srbštiny, takže pro dnešní výuku chorvatštiny jsou zcela nepoužitelné (nemluvě o především v prvním titulu silném ideologickém balastu, který je druhým důvodem jejich nepoužitelnosti, a to i pro výuku srbštiny). O tom, že i Srbové se na sklonku existence jugoslávské federace cítili ohroženi co do svobody užívání mateřského jazyka, svědčí *Memorandum SANU* z r. 1986, v jehož bodu 5b) se mj. říká, že: „*Delovi srpskog naroda, koji u znatnom broju žive u drugim republikama, nemaju prava, za razliku od nacionalnih manjina da se služe svojim jezikom i pismom, da se politički i kulturno organizuju, da zajednički razvijaju jedinstvenu kulturu svog naroda.*“

Nová Ústava Republiky Srbsko ještě v rámci SFRJ ze září 1990 obsahuje v čl. 8 sdělení, že: „*U Republici Srbiji u službenoj je upotrebi srpskohrvatski jezik i ćirilčko pismo, a latiničko pismo je u službenoj upotrebi na način utvrđen zakonom. Na područjima Republike Srbije gde žive narodnosti u službenoj upotrebi su istovremeno i njihovi jezici i pisma, na način utvrđen zakonom.*“ Srbský jazyk je poprvé zmiňován až v zákonu o úředním používání jazyka a písem z r. 1991: „*U Republici Srbiji u službenoj je upotrebi srpskohrvatski jezik, koji se, kada predstavlja srpski jezički izraz, ekavski ili ijekavski, naziva i srpskim jezikom*“. Ústava nově konstituované Svazové republiky Jugoslávie z dubna 1992 hovoří v čl. 15 již jen o srbském jazyce ekavské i ijekavské výslovnosti: „*U Saveznoj Republici Jugoslaviji u službenoj je upotrebi srpski jezik ekavskog i ijekavskog izgovora i ćirilčko pismo, a latiničko pismo je u službenoj upotrebi u skladu sa ustavom i zakonom.*“ V souladu s ní bylo upraveno i znění příslušného článku srbské ústavy na „*u službenoj je upotrebi srpski jezik i ćirilčko pismo*“ a analogicky byla v říjnu 1992 poprvé v 90. letech upravena i Ústava Černohorské republiky, která hovoří o srbském jazyce, ovšem pouze ijekavské výslovnosti. Na rozdíl od srbské ústavy konstatuje rovněž rovnoprávnost cyrilice a latinky: „*U Crnoj Gori u službenoj upotrebi je srpski jezik ijekavskog izgovora. Ravnopravno je ćirilčno i latinično pismo*“ (čl. 9). V červnu 1996 byl v Srbsku připraven nový zákon o úředním jazyce (vstoupil v platnost od 1997), podle něhož je úřední jazyk srbský, ekavské varianty výslovnosti

a psaný cyrilicí (ijekavská srbština tedy dle tohoto zákona ztratila svou oficialitu).⁴ Tímto aktem byla definitivně ukončena tzv. novosadská éra, zákon byl navíc v rozporu s literou Ústavy SRJ (viz výše). V roce 1998 vydala malá skupina srbských lingvistů výrazně nacionalisticky laděnou brožuru *Slovo o srbském jazyce (Slovo o srpskom jeziku)*. Spis byl odbornou slavistickou veřejností všeobecně odmítnut jako radikálně nacionalistický; totéž učinil Výbor pro standardizaci srbského jazyka svým Rozhodnutím č. 2 (*U odbranu dostojanstva srpske jezičke nauke*) ještě týž měsíc, kdy text *Slova* v novinách *Politika* vyšel, a poté v reakci na zveřejněnou kritiku tohoto rozhodnutí ze strany jednoho ze signatářů *Slova*, M. Kovačeviče, svůj postoj členové Výboru zopakovali v září 1998 (Rozhodnutí č. 4 – *Spoj neznanja, izmišljanja i arogancije*). Přesto však argumentační podstatu *Slova* sdílí i v současnosti poměrně velké množství srbské odborné i laické veřejnosti.

V Ustavující listině Státního společenství Srbsko a Černá Hora z ledna 2003 se otázka jazyka raději vůbec neřeší. Nová ústava samostatné Republiky Srbsko z listopadu 2006 v čl. 10 uvádí jako úřední jazyk srbštinu zapisovanou cyrilicí: „*U Republici Srbiji u službenoj upotrebi su srpski jezik i ćirilčko pismo. Službena upotreba drugih jezika i pisama uređuje se zakonom, na osnovu Ustava.*“ Otázka fonetické varianty tedy explicitně řešena není. Úřední použití latinky (a také jiných jazyků) se tradičně upravuje zákonem, v souladu s Ústavou. Srbština je vedle albánštiny uznána za úřední jazyk nejnověji též v nezávislém Kosovu (Ústava Republiky Kosovo z června 2008, čl. 5: „*1. Službeni jezici u Republici Kosovo su albanski i srpski jezik*“).

⁴ Pokusy odstranit fonetický dualismus byly vládnoucí klikou Srbské republiky v Bosně a Hercegovině učiněny již na podzim 1993 (iniciátory byli pohlaváři RS Momčilo Krajišnik a Radovan Karadžić), a to snahou o oficializaci pouze ekavské varianty, avšak až na výjimky (prof. Pavle Ivić – ovšem z čistě lingvistických, nikoliv nacionalistických důvodů) nebyly podpořeny ani v samotném Srbsku (Výbor pro standardizaci srbského jazyka se v r. 1997 vyjádřil jasně v tom smyslu, že obě fonetické varianty výslovnosti jsou stejně srbské) a v roce 1998 parlament RS opět oficializoval ijekavštinu. Otázka fonetického dualismu je v každém případě otázkou aktuální. Připomeňme, že ekavská výslovnost je typická pouze pro Srbsko. Srbové v Bosně a Hercegovině, v Chorvatsku i celá Černá Hora (bez ohledu na to, jak tam kdo svůj jazyk nazývá) hovoří ijekavským standardem.

III. BOSENŠTINA

Otázka bosenského spisovného jazyka zasahuje jak srbštinu, tak i chorvatštinu. Jeho podoba má stejný nářeční základ jako srbština a chorvatština – novoštokavštinu s ijekavskou výslovností postavenou na východohercegovských nářečích. Odlišnosti hledá především v lexikální rovině, kde se od srbštiny i chorvatštiny snaží odlišit vyšší frekvencí výrazů tureckého, arabského nebo perského původu, které jsou do bosenského jazyka často uměle včleňovány. Původní idea byla, že se jako „bosenský“ (*bosanski*) označí jazyk všech obyvatel Bosny a Hercegoviny, bez ohledu na národní příslušnost. Tato myšlenka byla ale již v samém zárodku odsouzena k neúspěchu. V době vypjatých nacionalismů na všech stranách bylo nemyslitelné, aby se chorvatští a srbští obyvatelé Bosny a Hercegoviny zřekli svého chorvatského, resp. srbského jazyka a zcela bezdůvodně přijali „bosenštinu“, kterou prosazovala především muslimská část obyvatel BaH – Bosňáci. Název tak zůstal v podstatě jen pro označení jazykového standardu Bosňáků.

Bosanski ili bošnjački jezik? = Bosenština nebo bosňáčtina?

Zčásti nedořešeno zůstává jméno jazyka – *bosanski* (č. *bosenský*, angl. *Bosnian* – odvozeno od toponyma *Bosna*), nebo *bošnjački* (č. *bosňácký*, angl. *Bosniak* – odvozeno od etnonyma *Bošnjak*)? Sami Bosňáci (v dobách Jugoslávie označováni jako Muslimové, sch. *Muslimani*, kteréžto označení /s velkým počátečním M/ se objevuje už v Rezoluci o založení Antifašistického výboru národního osvobození Jugoslávie [AVNOJ] z listopadu 1942 i v jeho pozdějších dokumentech) mají v této věci jasno – preferují první možnost; dokládají to mj. i názvy zásadních jazykovědných příruček jako *Bosanski jezik* (1991, 1998) a *Pravopis bosanskog jezika* (1996) **Senahida Haliloviće**, *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku* **Aliji Isakoviće** (1993), *Gramatika bosanskoga jezika* **Dževada Jahiće**, **Senahida Haliloviće** a **Ismaila Paliće** (2000), *Frazeologija bosanskoga jezika* **Ilijase Tanoviće** (2000), *Bosanski, hrvatski, srpski – aktuelni pravopisi (sličnosti i razlike)* **Hasnije Muratagić-Tunové** (2005) nebo *Rječnik bosanskog jezika* (2007), hovoří se o tom i v *Chartě o bosenském jazyce (Povelja o bosanskom jeziku, 2002)*. Srbští a chorvatští lingvisté se naopak svorně přiklánějí k pojmenování *bošnjački*, neboť z hlediska utvoření toto adjektivum nedvojsmyslně odkazuje na Bosňáky, tedy jediný národ Bosny a Hercegoviny, který svůj jazyk takto označuje. Syntagma „bosenský jazyk“ se poprvé vyskytlo v díle **Konstantina Kosteneckého (Filozofa)** *Skazanie izjavljeno o pismenah* (přelom 14./15. století). První novodobý

pokus pojmenovat souhrnně jazyk obyvatel Bosny a Hercegoviny jako bosenský byl učiněn již rakousko-uherskou správou – od 1. 1. 1879 se do praxe uvádí označení *bosanski zemaljski jezik*, ale také *srpsko-hrvatski* a *hrvatsko-srpski jezik*. V roce 1890 se objevuje první mluvnice (*Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*), jejímž autorem je Chorvat **Fran Vuletić**. Mluvnice je přitom fakticky chorvatská, název je tu pouze politicky motivovaný. Ani sám autor tímto pojmenováním jazyka příliš nadšený nebyl, a první vydání bylo proto anonymní. Jeho mluvnice byla vydána vícekrát, od roku 1911 však už pod názvem *Gramatika srpsko-hrvatskoga jezika*. Horlivým propagátorem bosenství byl c. a k. ministr financí a správce Bosny a Hercegoviny v letech 1882 – 1903 **Benjamin Kállay**, Maďar, který tím sledoval politický cíl otupit srbský a chorvatský nacionalismus v BaH a rozmělnit jej podporou bosenského zemského patriotismu. Nařízením Zemské vlády Bosny a Hercegoviny z října 1907 byl nakonec úřední název tzv. zemského jazyka (*Landessprache*) v Bosně a Hercegovině změněn na srbsko-chorvatský, resp. chorvatsko-srbský, avšak vlivem jisté ustálenosti názvu *bosanski* vydala zmíněná vláda koncem listopadu 1907 nové nařízení, podle kterého se v rámci autonomních institucí umožňuje i nadále používat pro úřední jazyk termín „bosenský“. V té době vyšel v Bitole (tehdy osmanská říše, dnes Makedonská republika) ještě *Tursko-bosanski rječnik* (1912), jehož autorem byl **Ahmed Kulender**.⁵ Po vytvoření Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, jehož součástí se stala i Bosna a Hercegovina, se již otázka tzv. bosenského jazyka nenastolovala.

V rámci Titovy Jugoslávie přinesly ústavní články o jazyce nejrůznější formulace. Tak hned v první Ústavě LR BaH z roku 1947 se v čl. 63 říká: „*Zakoni i drugi opšti propisi Narodne Republike Bosne i Hercegovine objavljuju se na srpskom ili hrvatskom jeziku.*“ Ústava SR BaH z dubna 1963 hovoří v čl. 216 jen o tom, že: „*Republički zakoni, drugi republički propisi i opšti akti objavljuju se u republičkom službenom listu na srpskohrvatskom jeziku.*“ Na jiném místě pak deklaruje rovnoprávnost jazyků a písem všech národů BaH. Nová ústava z února 1974 už v souvislosti s jazykem hovoří (v čl. 3) mnohem konkrétněji: „*U Bosni i Hercegovini je u službenoj upotrebi srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik ijekavskog izgovora, a ćirilica i latinica su ravnopravna pisma.*“ Srbochorvatština používaná v Bosně a Hercegovině se sice nepovažuje za její třetí

⁵ Jako první slovník turecko-bosenský vůbec se uvádí *Potur Šahidija* (1631), který napsal bosenský alhamijado-bádník **Muhamed Hevaija Uskufija**. Starší praxi označování jazyků podle regionální příslušnosti jeho nositelů však nemůžeme zcela bezvýhradně transponovat do současnosti, tehdy se nejednalo o zavedené jazykovědné termíny a v označování nepanovala jednotnota. Teprve na základě lingvistické analýzy těchto dialektů jsme schopni odhalit potenciální vazby a propojení na současné jazyky.

variantu, ale označuje se za jakousi regionální podvariantu nazývanou „bosanskohercegovački književnojezički izraz“.

První ústava samostatné Bosny a Hercegoviny z roku 1992, novelizovaná v březnu 1993 ve svém článku 4 říká: „*U Republici Bosni i Hercegovini u službenoj upotrebi je srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik ijekavskog izgovora. Oba pisma, latinica i ćirilica su ravnopravna.*“ Bosenský jazyk byl mezinárodně uznán až během mírových dohod v Daytonu a Paříži v r. 1995, třebaže v Ústavě Bosny a Hercegoviny, která vstoupila v platnost podpisem Rámcové mírové dohody v Paříži v prosinci 1995, se o jazycích státu explicitně nehovoří, to je ponecháno ústavám jednotlivých bosenskohercegovských entit (Federaci Bosny a Hercegoviny a Srbské republice /Republice srbské, jak se tato entita nazývá v českém úzu/). Parlamentem FBaH schválená Ústava FBaH z března 1994 říká ve svém článku 6 toto: „*(1) Službeni jezici Federacije su bosanski jezik i hrvatski jezik. Službeno pismo je latinica. (2) Ostali jezici se mogu koristiti kao sredstva komunikacije i nastave. (3) Dodatni jezici mogu se odrediti kao službeni većinom glasova svakog doma Parlamenta Federacije, uključujući većinu glasova bošnjačkih delegata i većinu glasova hrvatskih delegata u Domu naroda.*“ Parlamentem RS schválená Ústava RS z prosince 1992, modifikovaná a doplněná v souladu s novými poválečnými podmínkami v prosinci 1995, měla ve svém článku 7 tuto formulaci: „*U Republici je u službenoj upotrebi srpski jezik ijekavskog i ekauskog izgovora i ćirilčno pismo, a latinično pismo na način određen zakonom. Na područjima gdje žive druge jezičke grupe u službenoj upotrebi su i njihovi jezici i pisma, na način određen zakonom.*“

V důsledku nařízení Ústavního soudu BaH z roku 2000 podpořeného stanoviskem Úřadu Vysokého představitele pro Bosnu a Hercegovinu, v jehož funkci (v letech 1999 – 2002) byl tehdy Rakušan slovinského původu **Wolfgang Petritsch**, aby konstituce zajišťovala rovnoprávnost všech tří jazyků na celém území Bosny a Hercegoviny, byly články o jazycích novelizovány. Do Ústavy FBaH byl tak v dubnu 2002 začleněn tento dodatek (který nahradil předchozí znění): „*Amandman XXIX: (1) Službeni jezici Federacije Bosne i Hercegovine su: bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik. Službena pisma su latinica i ćirilica. (2) Ostali jezici mogu se koristiti kao sredstvo komunikacije i nastave.*“ Návrh na úpravu v Ústavě RS zněl takto: „*Srpski, hrvatski i bošnjački jezik, ćirilčno i latinično pismo, ravnopravno se upotrebljavaju u Republici Srpskoj. Način takve službene upotrebe jezika i pisma uređuju se zakonom.*“ Uvedené znění však Petritsch nepřijal, takže novelizovaná právní úprava z dubna 2002 dostala nakonec

tuto podobu: „*Amandman LXXI: Službeni jezici Republike Srpske su: jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda. Službena pisma su ćirilica i latinica.*“⁶

Kodifikace bosensktiny je v každém případě dosti obtížná – neorientální jazykové prvky jsou fakticky srbské, chorvatské nebo společné oběma (všem třem) jazykům. Nářeční báze pro spisovný jazyk je stejná jako u chorvatštiny a srbštiny – novoštokavština ijekavské výslovnosti postavená na východohercegovských nářečích⁷ a sami Bosňáci s ohledem na území, kde žijí, hovoří někde spíše „chorvatsky“, jinde spíše „srbsky“.

⁶ Jen pro zajímavost – v návrhu nové ústavy Republiky (sic!) Bosny a Hercegoviny, který vytvořila čtyřčlenná expertní skupina Sociálnědemokratické strany BaH v březnu 2009, se v čl. 10 *Jezik i pismo* říká: „(1) U Republici su u službenoj upotrebi bosanski, hrvatski i srpski jezik te latinično i ćirilčno pismo. (2) Ostali jezici se mogu koristiti kao sredstvo komunikacije i nastave u skladu s ovim ustavom.“

⁷ Tato skutečnost je mnohdy radikálními zastánci bosenského jazyka interpretována tak, že to byli naopak Srbové a Chorvati, kteří si V. S. Karadžićem, resp. Lj. Gajem přisvojili autentické bosňácké nářečí a začali je vydávat za srbské, resp. ilyrské. Tento názor, byť samozřejmě příliš tendenční a nepřesný, jen dokresluje složitou jazykovou situaci prostoru bývalého srbochorvatského jazyka.

IV. ČERNOHORŠTINA

Snahy o popis jazyka obyvatel Černé Hory (nebo jazyka Černohorců – ani jedna možnost není bohužel zcela přesná a jednoznačně interpretovatelná) se objevují už na sklonku 60. let 20. století (literární vědci Radoje Radojević a Vojislav Nikčević). Ze 70. let je asi nejznámější vyjádření předního chorvatského komunistického politika Vladimira Bakariće, který si na otázku, zda Černohorci hovoří černohorsky, odpovídá v zásadě kladně.⁸ Srbochorvatština používaná v Černé Hoře se sice v posledních dvou dekádách existence SFRJ nepovažovala za její další variantu, ale označovala se za jakousi regionální podvariantu nazývanou „crnogorski književnojezički izraz“.

Jedním z problémů jazykovědy v Srbsku a Černé Hoře po roce 1990 začaly být snahy konstituovat jazykový standard Černé Hory jako samostatný černohorský standardní jazyk, který je údajně jiný než srbský standardní jazyk. Tyto snahy měly v podstatě výhradně politický základ a byly spojeny především se jménem profesora literatury **Vojislava Nikčeviče** (1935 – 2007; *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne osobine, funkcije*, sv. 1 – 1993, sv. 2 – 1997, *Crnogorski pravopis*, 1997, *Crnogorska gramatika / Gramatika crnogorskog jezika*, 2001) a později s jeho pokračovatelem **Adnanem Čirgićem**. Lze se setkat i s umírněnějším stanoviskem, které sice nezpochybňuje existenci černohorského spisovného jazyka (ze sociolingvistického hlediska), avšak vnímá ho jen jako čtvrtý „politický“ jazyk jediného novoštokavského genetického či „lingvistického“ jazyka⁹ (vedle bosenštiny, chorvatštiny a srbštiny).¹⁰ Tento proud reprezentuje např. černohorská lingvistka z Nikšiče **Rajka Glušicová**.

⁸ Z interview s chorvatským lingvistou Mijem Lončarićem: „*Intrigantno je bilo u tim raspravama razmišljanje vodećega hrvatskoga političara Vladimira Bakarića o jeziku Crnogoraca 1978. godine. On pita: »Govore li Crnogorci srpski?« Na to sam i odgovara: »Crnogorci govore isto ijekavicom. Imaju svoj način izražavanja. Do sada smo mi svi znali da Crnogorci govore srpski, međutim, pokazuje se da govore crnogorski. Jer, taj se razlikuje od srpskoga književnog jezika. I po mom mišljenju, tu treba pustiti punu slobodu.«*“

⁹ Pro jehož označení se zvláště koncem 20. století vedly spory a hledala se nejrůznější, pokud možno neutrální označení, jako např. *srednjojužnoslavenski dijasistem* a z něho plynoucí *standardna novoštokavština /Brozović/, b/h/s jezik /Tošović/* (zkratka B/K/S je oblíbená zejména v německojazyčném prostředí) apod. Nevhodnost pojmenování *srpskohrvatski jezik* v současnosti podle jeho kritiků vychází především z rozdílných dějinných procesů, kulturních tradic a rozdílů a ne nevýznamnou roli tu sehrávají i politické vášně.

¹⁰ Srov. též názor norského lingvisty Sveina Mønneslanda: „*Pojam standardnog jezika u smislu kakvim ga smatra autor projekta »Jezička situacija u Crnoj Gori« i norveška lingvistika bitno je drugačiji od shvatanja*“

Přípravná fáze konstituování černohorského standardního jazyka nastává v první polovině 90. let a je spojená s publikační činností V. Nikčeviće (viz výše). V roce 1994, v reakci na nový ústavní článek o jazyce z r. 1992, v němž bylo *lingvonimum srpskohrvatski* zaměněno za *srpski*, vydalo Černohorské PEN-centrum Deklaraci o ústavním statutu černohorského jazyka, jejíž název zní *Jazyk jako vlast (Jezik kao domovina. Deklaracija Crnogorskog PEN centra o ustavnom položaju crnogorskog jezika)*. Mj. se v ní poukazuje na to, že Černohorci jsou jediným postsrbochorvatským národem, jehož jazyk je stále označován jménem jiného národa. Autoři deklarace proto navrhovali, aby se v černohorské ústavě *lingvonimum srpski* nahradilo *lingvonymem crnogorski*.

Finální fázi lze spatřovat teprve v podmínkách samostatné Černé Hory, tedy po roce 2006.¹¹ Vedle nejrůznějších odborných debat a konferencí na dané téma se tato fáze vyznačuje čtyřmi zásadními událostmi: 1. ústavním zakotvením černohorštiny jako úředního jazyka země (vůbec prvním realizovaným, 2007), 2. úmrtím „otce černohorštiny“ Vojislava Nikčeviće (2007), 3. vydáním pravopisu (2009) a 4. vydáním mluvnice (2010) (viz dále).

V první ústavě Černé Hory vůbec, v Ústavě Černohorského knížectví z prosince 1905, se o úředním jazyce neříká nic. Sám její text je však psán cyrilicí a ijekavskou verzí srbštiny v její černohorské mutaci, dnes by se tedy řeklo v černohorštině. Samotné pojmenování jazyka Černohorců jako černohorského se podle dostupných pramenů poprvé objevuje v návrhu Ústavy Černohorského království z roku 1941, který připravila italská okupační moc. Formulace čl. 3 měla tuto podobu: „*Službeni jezici Države su crnogorski i italijanski.*“ Tato ústava ovšem nikdy nevstoupila v platnost. Inkriminovaný článek spíše dobře ilustruje politicky „povinný“ odmítavý postoj k Srbsku a všemu srbskému, než nějaký rezultat přirozeného sociolingvistického vývoje či odborného jazykovědného bádání.

V Ústavě Černohorské lidové republiky z prosince 1946 není jazyk nijak deklarativně formulován, stejně jako třeba v ústavě srbské se ale v čl. 113 říká, že: „*Postupak pred sudovima vodi se na srpskom jeziku.*“ V Ústavě Černohorské socialistické republiky z roku 1963 je úřední jazyk v kapitole o státních orgánech označen jako *srpskohrvatski*:

kruga lingvista čija je personifikacija prof. Nikčević. Standardni jezik ne bi kao cilj trebao da ima da bude što više različit od drugog standarda, recimo srpskog jezika, već da jezička osnova tog standarda bude što bliža onoj koja u Crnoj Gori trenutno jeste. Ne treba mijenjati normu, treba je propisati. Nijesam siguran da Nikčevićev »novi« crnogorski jezik može postati standardni jezik u Crnoj Gori.“

¹¹ Odchod Černé Hory ze společného státu se Srbskem v květnu 2006 na základě velice těsného výsledku černohorského referenda (55,5 % pro samostatnost, EU přitom stanovila hranici 55 %, aby mohl být výsledek uznatelný) znamenalo definitivní konec posledních zbytků Titovy jugoslávské federace.

čl. 217 – „Državni organi i organizacije koje vrše poslove od javnog interesa vode postupak na srpskohrvatskom jeziku.“ Tedy opět v souladu s úředním jazykem v Srbsku. Až v nové černohorské Ústavě z r. 1974 můžeme narazit na upřesněnou formulaci: čl. 172 – „U Socijalističkoj Republici Crnoj Gori u službenoj upotrebi je srpskohrvatski jezik ijekavskog izgovora. Ravnopravna su oba pisma – ćirilica i latinica.“

Promoce dalšího nového jihoslovanského spisovného jazyka byla dovršena dokončením nové Ústavy Republiky Černé Hory z října 2007, v jejímž čl. 13 se říká, že úředním jazykem je černohorština, avšak zároveň se tam dodává, že v úředním styku lze používat i srbštinu, bosenštinu, albánštinu a chorvatštinu („Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik. Ćirilčno i latinično pismo su ravnopravni. U službenoj upotrebi su i srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik“).¹² Zatím posledními počiny kodifikátorů černohorského jazyka jsou pravopisná příručka (*Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorskoga jezika /pravopisni rječnik/, 2009*), jehož finalizaci provedli **Milenko Perović** z Univ. v Novém Sadu, **Josip Silić** z Univ. v Záhřebu a **Ljudmila Vasiljevová** z Univ. Ivana Franka ve Lvově, a normativní mluvnice (*Gramatika crnogorskoga jezika, 2010*) chorvatských lingvistů **Iva Pranjkoviće** a **Josipa Siliće** a Černohorce **Adnana Ćirgiće**; vydání obou příruček bylo z pochopitelných důvodů v režii a na zakázku černohorské vlády. Na jejich základě se černohorština stává jediným jazykem z prostoru bývalé srbochorvatštiny, který normativně rozšířil hláskový a grafický fond bývalé spisovné srbochorvatštiny o další položky – palatální souhlásky [š] a [ž], psané **Š, Ž** (lat.), resp. **Ѓ, Ж** (cyr.), a poměrně řídké se vyskytující afrikátu „dz“ [ʒ] psanou v cyrilici stejně jako v makedonštině **Ѕ** a v latince **3**.¹³

¹² Poněkud nepřehlednou situaci v Černé Hoře dokreslovalo v té době i to, že během sčítání obyvatelstva z r. 2003 deklarovalo podle údajů černohorského Statistického úřadu jen 22 % obyvatelstva jako svůj mateřský jazyk **černohorštinu**, zatímco k **srbštině** se přihlásilo 63,5 % obyvatel, **bosenštinu** uvedlo 5,5 % respondentů. Za Černohorce se ale tehdy označilo 43,2 % populace, k Srbům se hlásilo 32 % obyvatel, k Bosňákům, resp. k Muslimům pak 7,8 %, resp. 4 % obyvatelstva Černé Hory. Chorvatů bylo podle sčítání 1,1 %, **chorvatštinu** ale zaškrtno jen 0,5 %; jedině černohorští Albánci měli oba poměry v zásadě vyrovnané – 5 % populace, 5,3 % hovořících **albánsky**.

Úsměvnou ilustrací nekritického radikálně nacionalistického přístupu, který ztrácí veškerou soudnost, je např. zpětná úprava čl. 9 el. verze černohorské ústavy z roku 1992, kde se můžeme dočíst, že „U Crnoj Gori u službenoj upotrebi je **Crnogorski jezik ijekavskog izgovora**.“ (viz http://www.montenet.org/law/ustav.htm#OSNOVNE_ODREDBE, cit. 02.03.2012). Mazač „nevhodného“ výrazu **srpski**, který je ve znění černohorské ústavy z roku 1992 obsažen, jednak nezná vlastní pravopis (velké C je chyba) a jednak si zřejmě neuvědomil, že jiná než ijekavská výslovnost černohorštiny ani neexistuje, takže by bylo nelogické ji v ústavě explicitně upřesňovat. Takovéto svévolné „úpravy“ historie (historický revizionismus) však nejsou u jižních Slovanů ničím novým, vzpomeňme třeba makedonské přejmenovávání *Bulharských lidových písní* (1861) bratří D. a K. Miladinových na *Makedonské lidové písně*, *Lidové písně* nebo prostě jen na *Sborník* (1961).

¹³ Kritiku politicky motivovaného a nelingvistického postupu konstituování tzv. černohorského standardního jazyka opřenou o odborné lingvistické, literárněvědné a historické argumenty vyslovily

V. ZÁVĚR

Srbochorvatština tedy zmizela jako *úřední jazyk*. Jako lingvistická veličina však nadále objektivně existuje, byť se pro ni dnes často hledá nějaké jiné, neutrální pojmenování. Z genetickolingvistického pohledu představuje **jeden jazyk**, který má ze sociolingvistického hlediska polycentrický charakter a v současnosti ho tvoří čtyři (národní) varianty (někteří je též nazývají jako tzv. politické jazyky) reprezentované čtyřmi spisovnými normami v různém stupni stabilizace. Odpor proti terminologické atomizaci srbochorvatského jazykového prostoru je patrný především na straně značné části srbských lingvistů, ale třeba i Chorvatky **Snježany Kordićové** (viz *Jezik i nacionalizam*, 2010). Jistá část srbských lingvistů (až na tradičně serbokroatisticky zaměřené výjimky, jakými byli či jsou třeba **Pavle Ivić** nebo **Mitar Pešikan**) prosazuje návrat k vukovskému pohledu na srbochorvatštinu jako na jazyk primárně srbský (R. Greenberg /2005/ je označuje jako *neovukovci* – viz např. **Miloš Kovačević**: *Srpski jezik i srpski jezici*, 2003, dále třeba **Radoje Simić**) a svůj postoj obhájí zdůrazňováním genetickolingvistické argumentace; nebrání přitom ovšem v užívání srbštiny i jiným národům (Chorvatům, Bosňákům, Černohorcům), jen požaduje, aby tuto skutečnost jmenované národy jednoduše přiznaly. Kordićová naproti tomu vychází striktně ze (socio)lingvistických pozic a dokazuje příslušnost srbochorvatštiny k množství jiných polycentrických standardních jazyků. Jeho čtyři národní mutace jsou pak čtyři varianty tohoto jazyka, ale nikoliv samostatné jazyky. S ohledem na ustálenost v lingvistické terminologii prosazuje, aby se tento jazyk ve vědě i nadále označoval jako srbochorvatský, a to bez ohledu na to, pod jakým jménem je v té které zemi jazyk uváděn v ústavě, co si o něm myslí politici nebo jak ho vnímá laická veřejnost. Převážná většina chorvatských lingvistů nicméně vychází především z názorů na svébytnost chorvatštiny formulovaných během 70. let **Daliborem Brozovićem** (viz např. *Deset teza o hrvatskome jeziku*, 1971). Tyto názory se ale v nových společensko-politických podmínkách po roce 1991 posunuly až směrem k přehánějším proklamacím jinakosti chorvatštiny a k zahájení výrazné puristické činnosti (viz třeba **Stjepanem Babićem** redigovaný časopis *Jezik*), odborně ovšem mnohdy diskutabilní až nepřijatelné (i zde bychom mohli v zásadě vysledovat dva

v publikaci *Srpski jezik između istine i obmane* (2006) **Jelica Stojanovićová** a **Draga Bojovićová**, velmi rezervovaný až odmítavý postoj k činnosti radikálních montenegrístů zastává i přední černohorský jazykovědec **Branislav Ostojić**.

přístupy – jeden umírněnější, reprezentovaný např. **Josipem Silićem**, druhý radikální, reprezentovaný třeba **Mariem Grčevićem**). O názory a teorie tohoto hlavního proudu současné chorvatské lingvistiky se pak opírají zastánci samostatnosti a svébytnosti bosenštiny, resp. černohorštiny. Zmiňovaní chorvatští jazykovědci jim často otevřeně pomáhají, čehož zřejmým dokladem je jejich silná angažovanost na tvorbě zásadních normativních (či ze srbské pozice pohlíženo pseudonormativních) jazykovědných příruček pro černohorštinu.

Jistou nadějí na otupení nacionalismem živených přístupů k vlastnímu jazyku může být nejnovější iniciativa **Deklarace o společném jazyce** (*Deklaracija o zajedničkom jeziku*, 2017), kterou už podepsaly stovky osobností z Chorvatska, Srbska, Černé Hory i Bosny a Hercegoviny, které spojuje odpor k jazyku nenávisti a jím živenému obrazu nepřítele. Tento obraz bývá pevně usazen v jádru všech jak separatistických, tak i expanzionistických proudů v zemích bývalé Jugoslávie a představy o jazyce jsou často výraznou součástí jejich rétoriky.